

Adam Lucijan

Donesek k zgodovini Ortenburžanov na Dolenjskem

Kratka razprava o nekaterih nerešenih oz. manj znanih vprašanih dolenjske srednjeveške zgodovine

Dinastična rodbina, ki se imenuje po koroškem Ortenburgu, se v virih pojavi na koncu 11. stoletja¹. Za začetnika rodu velja Adalbert I.², ki je kot freisinški vicedom imel na Lurnskem polju manjšo posest z gradom Ortenburg, po katerem se v nekaterih listinah tudi imenuje³. Po Tyrollerju⁴ je Adalbert iz vrste grofov, ki se imenujejo po Lurnski pokrajini. Imel je dva sinova. Starejši sin Adalbert II.⁵ je (po Tyrollerju) umrl brez potomcev, po Gewinu⁶ je začetnik Tirolskih, po Hauptmannu⁷ pa je začetnik Črnograjskih, od katerih je bil njegov sin Majnhard v svaštvu z Višnjegorskimi⁸ ter se občasno imenoval tudi po Šumberku, gradu, ki je nekoč stal blizu Višnje gore. Če je ta veja imela na Dolenjskem kako posest (ev. ženina dota?), viri ne povedo. Sicer pa so Črnograjski na koncu 12. stoletja izumrli, večino njihove posesti pa so podedovali njihovi sorodniki grofje Goriški. Oton I., mlajši sin Adalberta I., je nadaljevalec glavne linije Ortenburžanov⁹. Od sorodnikov po očetu, grofov Lurnskih, je podedoval grofovski naslov in verjetno tudi nekaj posesti¹⁰. V prvi polovici 13. stoletja je živel njegov pravnuk grof Herman II., ki ima največ zaslug za občutno povečanje grofije in ga štejemo za tvorca t.i. ortenburške ekspanzije na Kranjskem. Med drugim je na Gorenjskem razširil posest, ki jo je sicer imel že njegov stric grof Henrik II. Ortenburški¹¹. Občutno je oškodoval briksenško škofijo, saj ji je odvzel dobršen del ozemlja med reko Savo in Karavankami¹². Od grofov Goriških je z zapadlo zastavo leta 1253¹³ pridobil posest v širši okolici Nakla, glede na nejasno dikcijo listine pa verjetno precej več. Herman II. je moral biti precej okruten človek, brezkompromisen in, kadar je šlo za koristi njegovega rodu, brez milosti. Njegova mati je bila iz rodu Vovbrških in v prepirih z Vovbržani za njeno dediščino, je izsilil od njih marsikatero posest¹⁴. Strmškega grofa Viljema je imel dlje časa zaprtega in ga je izpustil po mnogih posredovanjih; toda šele potem, ko je slednji pristal na vse

gorskimi⁸ ter se občasno imenoval tudi po Šumberku, gradu, ki je nekoč stal blizu Višnje gore. Če je ta veja imela na Dolenjskem kako posest (ev. ženina dota?), viri ne povedo. Sicer pa so Črnograjski na koncu 12. stoletja izumrli, večino njihove posesti pa so podedovali njihovi sorodniki grofje Goriški. Oton I., mlajši sin Adalberta I., je nadaljevalec glavne linije Ortenburžanov⁹. Od sorodnikov po očetu, grofov Lurnskih, je podedoval grofovski naslov in verjetno tudi nekaj posesti¹⁰. V prvi polovici 13. stoletja je živel njegov pravnuk grof Herman II., ki ima največ zaslug za občutno povečanje grofije in ga štejemo za tvorca t.i. ortenburške ekspanzije na Kranjskem. Med drugim je na Gorenjskem razširil posest, ki jo je sicer imel že njegov stric grof Henrik II. Ortenburški¹¹. Občutno je oškodoval briksenško škofijo, saj ji je odvzel dobršen del ozemlja med reko Savo in Karavankami¹². Od grofov Goriških je z zapadlo zastavo leta 1253¹³ pridobil posest v širši okolici Nakla, glede na nejasno dikcijo listine pa verjetno precej več. Herman II. je moral biti precej okruten človek, brezkompromisen in, kadar je šlo za koristi njegovega rodu, brez milosti. Njegova mati je bila iz rodu Vovbrških in v prepirih z Vovbržani za njeno dediščino, je izsilil od njih marsikatero posest¹⁴. Strmškega grofa Viljema je imel dlje časa zaprtega in ga je izpustil po mnogih posredovanjih; toda šele potem, ko je slednji pristal na vse

¹ Šele od konca 11. stoletja naprej lahko govorimo o kolikor toliko z viri podprti genealogiji rodbine. Nemalo zgodovinarjev se je lotevalo prav genealogije Ortenburžanov, a vsi so za čas pred 11. stoletjem izredno nezanesljivi, tako tudi t. i. temeljna literatura in viri, npr. J. F. Huschberg (*Geschichte des herzoglichen und gräflichen Gesamthausen Ortenburg, Sulzbach 1828*), K. Tangl (*Die Grafen von Ortenburg in Kärnten, AfÖG 1864, 1866*), J. Gewin (*Blüte und Niedergang Hochadeliger Geschlechter im Mittelalter, Gravenhage 1955*), C. Trotter (*Zur Abstammung Friedrichs, des angebliehen Stammvaters der kärntnerischen Grafen von Ortenburg, MIÖG 31; Zur Frage der Herkunft der kärntischen Grafen von Ortenburg, MIÖG 30*), F. Tyroller (*Genealogie des altbayerischen Adels im Hochmittelalter, Göttingen 1962 /Taf. 16 - Anfänge der Grafen von Ortenburg in Kärnten*), in drugi.

² Ženitna pogodba med freisinškim vicedomom Adalbertom in Berto Andeško (Perhta de Walda, /=Peterswahl), gl. list. dat. c. 1070 (T. Bitterauf, *Die Traditionen des Hochstifts Freising, II. Band /926-1283/, München 1909, št. 1469 /k pred 1073/; E. Oefele, *Geschichte der Grafen von Andechs, Innsbruck 1877, 233-234 /k 1071/; O. von Dungern, *Genealogisches Handbuch zur bairisch-österreichischen Geschichte, Das Haus der Grafen von Andechs, 20, Taf. 1 /C. Trotter*, itd.**

³ Tangl 1864, 237-238 (list. 1093 /Ughelli, *Italia sacra, Tom. V, 59 - Adalberti d' Othemburg/; list. 1093 /Neugart, Cod. diplom. Aemaniae, Tom. II, 38, št. 829 - Adalbertus de Hortenburg).*

⁴ Tyroller, n. d., 225 - 226.

⁵ "Adalpreht et frater eius Otto, predicte Perhte filii" v list. 1091-1098 (Bitterauf, n. d., št. 1480, (Gewin, n. d., 131, 138 k c. 1098).

⁶ Gewin, n. d., 131.

⁷ L. Hauptmann, *Krain, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I, 4, Wien 1929, 400-401.*

⁸ L. Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski, Rad JAZU, zv. 250, Zagreb 1930.*

⁹ P. Štih, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem, Ljubljana 1994, 3. Katalog, 2/9. Šumberk, 140-141.*

¹⁰ Tyroller, n. d., Taf. 16 - Anfänge der Grafen von Ortenburg in Kärnten.

¹¹ List. 1185 3/12; L. Santifaller, *Die Urkunden der Brixner Hochstifts-Archive /845-1295/, Innsbruck 1929, 54.*

¹² Gospodarska in politična kriza briksenške škofije iz prve polovice 13. stoletja je omogočila, da so se različni fevdalci brez posebnega tveganja okoriščali z briksenško posestjo, tako npr. Goriški (1241 30/4, UBKr II/112) in celo nekateri vitezi prav nizkega ranga. V slednjem sporu je posredoval grof Herman II. Ortenburški, ki si je v listini zagotovil iz briksenških posesti poplačati vse stroške, ki bi jih imel iz takega posredovanja (1245 11/4, UBKr II/131).

¹³ List. 1252 22/12 (UBKr II/196).

¹⁴ List. 1239 28/1 (MHDC IV/2171), list. 1239 16/9 (MHDC IV/2182).

njegove zahteve¹⁵. Posledica tega je bila, da so Strmški izgubili Lož oz. loško gospostvo, ki pa ga niso dobili Ortenburžani (ti so ga izsilili šele kasneje), temveč ga je prevzel fevdni gospod, oglejski patriarh¹⁶. Ob drugih težavah je bil to glavni vzrok za gospodarski propad rodbine strmških grofov, ki si niso nikoli več opomogli. V prvi polovici 14. stoletja so Ortenburžani od zadnjih Strmških kupili tudi strmški grad in grofijo, ki pa je že imela značaj navadnega gospostva, grofovske pravice so Strmški prej prodali deželnemu knezu¹⁷. Drugi poskus priti na Dolenjsko je bil za Ortenburžane uspešnejši. S pomočjo spretnih (in srečnih) ženitnih politik je Herman II. prišel do velikega kosa turjaške dolenjske posesti. Herman je svojo hčer poročil s Konradom Turjaškim, ki je kmalu umrl brez potomcev¹⁸. Iz te zveze sta Ortenburžanom ostali gospostvi Ribnica in Čušperk¹⁹. V strokovni javnosti je že dlje časa pristočno vprašanje, ali so Turjaški s Konradom resnično izumrli v moški črti? Tako, denimo, trdi Otorepec²⁰, ki navaja Herberta Turjaškega iz leta 1260 kot oglejskega vazala²¹. Isti se dve leti kasneje omenja kot "miles"²². D. Kos²³ sodi, da gre za vejo od ev. nezakonskega otroka gosposke rodbine ali za stransko vejo rodbine Turjaških, ko se je neki član rodbine poročil z nesvobodno ministerialko. Predvsem prevzem grba in nekaterih alodov govori za kontinuiteto rodbine, ki je morebiti le gospodarsko propadla, propad pa so precej verjetno povzročili prav Ortenburžani. Le tako si lahko predstavljamo, da so Turjaški, ki so izgubili celo rodbinski grad²⁴ in zašli med ministerialiteto deželnega kneza²⁵, v prvi polovici 14. stoletja močan nasprotnik Ortenburžanov, leta 1318 pa je bratoma Otonu in Herbertu Turjaškima kralj Friderik podelil v fevd "ober hus ze Ursperg und daz nider und swaz si da hant gebuwen oder noch buwen wellent"²⁶. Kakorkoli, od sorodstva s pokoj-

nim Konradom Turjaškim sta Ortenburžanom na Dolenjskem ostala gradova in gospostvi Čušperk in Ribnica. Iz virov, ki so se nam ohranili iz 13. stoletja ni mogoče niti približno ugotoviti velikost obeh gospostev. Iz 13. stoletja se nam je ohranila zanimiva listina, točneje iz leta 1263²⁷, ki sicer navaja vso ortenburško posest, ki sta si jo razdelila grofa Friderik in Henrik, sinova tedaj že umrlega Ortenburžana Hermana II. med drugim beremo tudi " ... item castra Zobelsperch et Reiuenz cum hominibus et bonis et omnibus attinenciis a flumine quod Zevra dicitur usque ad aquam que Chulp vulgariter nuncupatur ...", a kot je videti iz citata, le na splošno navaja posest do Kolpe. Po tem sodeč je ortenburška posest na tem ozemlju dosegla že dosegla velikost, ki jo je imela v 14. stoletju.

V prvi polovici 14. stoletja so na čelu ortenburške hiše stali trije Friderikovi sinovi, Majnhard, Albreht in Oton grofje Ortenburški. Vodilna osebnost rodbine je bil prav gotovo Majnhard, ustanovitelj t. i. ortenburške Majnhardinske linije. Med drugim je bil generalni kapitan v Furlaniji²⁸ in kranjski deželni glavar²⁹. Iz nekaj kasnejših listin je razvidno, da je njegova linija upravljala z dolenjsko posestjo. Po smrti grofa Majnharda 1332/3³⁰ sta dolenjsko posest upravljala njegova sinova Majnhard II. in Herman, ki pa sta kmalu umrla, prvi leta 1337³¹, drugi leto dni kasneje³². S tem je ta linija zaključena. Z izumrtjem Majnhardinske linije in zamenjavo deželnega gospoda pa so nastopili za Ortenburžane problemi, ki so bili povezani z nasledstvom predvsem deželne posesti, ki so jo imeli v fevdu ali zakupu. Leta 1335³³ je umrl Albreht, brat že pokojnega Majnharda I., živel je le še Oton, ki je bil tedaj senior rodbine. Ta si je kmalu po smrti brata Albrehta dal od oglejskega patriarha potrditi ortenburško dolenjsko posest. Dve patriarhovi listini iz leta 1336 navajata potrditev gradov Ortneka, Poljan, Kostela in Čušperka s sodnijami in drugimi pritklinami, torej

¹⁵ List. 1244 9/5 (MHDC IV/2285).

¹⁶ List. 1244 9/5 (MHDC, Ergänzungsheft I/17), list. 1245 5/11 (MHDC IV/2320).

¹⁷ List. 1311 19/2 (MHDC VIII/13), list. 1311 20/2 (MHDC VIII/14), list. 1320 28/9 (HHStAW - Lackner (n. d., 183) navaja, da je tedaj imel grof Oton Ortenburški v pečatu na grbu prvič strmško zvezdo nad klasičnim ortenburškim grbom), 1329 (Tangl 1866, 160).

¹⁸ List. 1248 9/5 (UBKr II/156).

¹⁹ List. 1263 25/4 (UBKr II/317).

²⁰ B. Otorepec, Iz zgodovine Turjaškega gradu, Kronika 21/1973, 147-152.

²¹ List. 1260 1/9 (UBKr II/270).

²² List. 1262 (UBKr II/311).

²³ D. Kos, Med gradom in mestom, Ljubljana 1994, 42.

²⁴ List. 1261 24/11 (UBKr II/290), list. 1261 30/11 (UBKr II/291), A. Dopsch, Ein Verzeichnis des Besitzes der Herzoge von Kärnten in Krain und der Mark /von 1311/ (MIÖG 1901, 461-465), Otorepec, n. d., 148.

²⁵ List. 1270 24/11; F. Schumi, Archiv für Heimatkunde, I. Bd., Laibach 1882/3, 235-236.

²⁶ Otorepec, n. d., 148.

²⁷ List. 1263 25/4 (UBKr II/317).

²⁸ List. 1301 5/7 (MHDC VII/94).

²⁹ List. 1331 19/10 (ARS).

³⁰ Lackner, n. d.

³¹ List. 1337 20/2 (Tangl 1866, 148). V listini se Majnhard II. zadnjič omenja kot živ. Poročen je bil z Belingerijo, hčerko Zumfredina de la Turre, nečakinjo oglejskega patriarha Pagana (list. 1320 1/1, Tangl 1866, 148-149). Otrok nista imela (Tangl 1866, 148-149).

³² Zadnjo listino je grof Herman izdal 24/1 1338 (MHDC X/72), listina dat. 1338 17/2 (MHDC X/74) ga skupaj z bratom Majnhardom II. omenja že kot pokojnega. Poročen je bil z Adelajdo Schaumberško (list. 1301 8/12 - Tangl 1866, 151-152), brez potomcev (Tangl 1866, 152).

³³ Tangl 1866, 176. Grof Albreht Ortenburški se zadnjič omenja v dveh listinah z datumom 1334 4/9 (MHDC IX/675, 676). Spomladi leta 1335 se v ortenburških listinah ne omenja več.

cela gospostva³⁴. Tedaj sta bili listini za Habsburžane, novopečene deželne gospode, pač internega značaja. Sele po smrti grofa Hermana Ortenburškega leta 1338 so se zganili. Z današnje časovne distance se dobro vidi, zakaj se je grofu Otonu tako mudilo, da se mu potrdi posest v fevd, čeprav za to tedaj ni bilo nobene potrebe. Glede hierarhičnih odnosov v sami rodbini so itak veljale interne pogodbe, na katere ne fevdni in ne deželni gospod nista imela vpliva. Že jeseni leta 1338³⁵ je bila izstavljena listina, s katero sta habsburški vojvodi, nova deželna gospoda, potrdila Ortenburžanom za ceno odpovedi odvetništvu nad stiškim samostanom dolenjske (in še nekatere druge) fevde. Od dolenjskih posesti so imenoma so naštetih gradovi in gospostva: Ortnek, Kostel, Poljane in Čušperk. Iz te listine se zrcali tudi narava te posesti. Mnogim se postopek vidi kot "pravno nečist akt", kot npr. Lacknerju³⁶, z njim se strinja tudi D. Kos. A je zadeva dokaj jasna, saj gre za deželne fevde. Omenil sem že, da so Ortenburžani stoletje prej od Turjaških dobili gospostvi in gradova Ribnico in Čušperk. Oba sta navedena skupaj z ohlapno lokalizacijo v ortenburški listini iz leta 1263³⁷, iz katere je videti, da gre za večji kos ozemlja. Druge take posesti na Dolenjskem Ortenburžani še dolgo niso imeli, Lož npr. so pridobili šele v 14. stoletju³⁸. Ob natančnejšem pregledu ohranjenih listin lahko postavimo trditev, da je bilo ribniško gospostvo z gradom vred prej turjaški alod, Čušperk pa deželni fevd. Le tako si lahko razlagamo kasnejše dogodke. Čušperško (pra)gospostvo so v času politično-gospodarske reorganizacije grofije na začetku 14. stoletja Ortenburžani razdelili na gospostva Čušperk, Ortnek, Poljane in Kostel. Habsburžani so ob svojem prvem nastopu na Kranjskem dobro vedeli, kakšne narave je razmeroma velika ortenburška dolenjska posest. Ta je bila v času prizadevanj, da dosežejo Jadransko morje, za Habsburžane velikega pomena. Zato so tudi razmeroma drago oddali svoje (deželne) fevde³⁹. Slednje stvari so bile jasne tudi

močnim Ortenburžanom, ki so se zavedali pravic deželnega kneza in so pristali na novo podelitev fevdov leta 1338. Oglejski patriarhi, ki so bili dolga leta vsaj naslovno deželni gospodje, so lahko podeljevali v fevd tako deželne kot svoje lastne fevde (alode). Ko so postali deželni gospodje Habsburžani so pač oni imeli pravico podeljevati deželno posest, patriarhu pa je ta pravica ugasnila. Oglejski je bil npr. strateško še pomembnejši grad Lož s prostranim gospostvom, ki pa se ga Habsburžani niso dotaknili, saj niso imeli do njega nikakršnih pravic. Enako lahko sklepamo tudi za ribniško gospostvo. Ker je bilo gospostvo z gradom vred nekdanj turjaški alod in so ga kot takega prevzeli tudi Ortenburžani, se ga Habsburžani, novi deželni gospodje, pustili pri miru.

Glede na popolno ortenburško avtonomnost pri formiranju in organizaciji kočevske krajine lahko mirno trdim, da gre tudi pri Kočevski vsaj generalno za nekdanji turjaški alod, izločen iz ribniškega gospostva. Kočevske Habsburžani Ortenburžanom niso nikoli oporekali. Ta je nedvomno bila že od prej, seveda bolj na redko, poseljena s Slovenci, a kolonizacija v prvi polovici 14. stoletja je bila tako močna, da se je ohranil prvotni značaj novih kolonistov. Ti so se zavedali svojega nemškega porekla in ohranjali svoj, za okolico tuj jezik, ki se je vsled izoliranosti od nemštva in nemškega jezika kasneje obogatil s slovenskim izrazoslovjem in se na koncu popačil do absurda oziroma je kot zanimiv in poučen jezikovni okoliš obstal do najnovejše dobe. Ostanek prednemške naselitve v 14. stoletju je najbolj viden na ledinskih imenih, ki kakor osamelci štrlijo iz v pretežni meri ponemčene pokrajine. Rekel sem že, da gre za močne kolonizacijske tokove, saj iz gorenjskih primerov, kjer so v nekaterih primerih zemljiški gospodje prav tako kolonizirali Nemce (freisiško Sorško polje, Selška dolina, ortenburška Kropa itd.), lahko sklepamo na večinsko nemško sestavo prebivalstva na Kočevskem. Na Gorenjskem sicer ni detalnejših raziskav starejših nemških naselitvenih otokov, a je jasno, da je močno poseljena slovenska okolica, ki tudi kulturno ni bila inferiorna, vsrkala nove naseljence. Le v posebno odročnih delih (Sorica, Danje) se je še dolgo obdržal jezik, ki so ga kolonisti prinesli s seboj⁴⁰. Na tem mestu sicer ne želim načenjati vprašanj zgodnje poselitve Dolenjske, vendar naj vseeno povem, da je iz dosedanjih raziskav videti, da je drugi kolonizacijski val (če kot

³⁴ Dve listini z istim datumom. V prvi patriarh Bertrand potrjuje Ortenburžanu gradove Ortnek, Poljane in Kostel s sodnijami in drugimi pritiklinami (list. 1336 24/6, MHSt 1854, 231-232, št. 76), v drugi pa grad Čušperk s sodnijo in drugimi pritiklinami (list. 1336 24/6, MHSt 1854, 232, št. 77).

³⁵ List. 1338 7/8 (Tangl 1866, 150).

³⁶ Lackner, n. d., 184.

³⁷ D. Kos, n. d., 16, 48.

³⁸ List. 1263 25/4 (UBKr II/317). ... item castra Zobelsperch et Reiuenz cun hominibus et bonis et omnibus attenciis a flumine quod Zevra dicitur usque ad aquam que Chulp vulgariter nuncupatur. ...

³⁹ D. Kos, n. d., 29.

⁴⁰ Ortenburžani so se morali odpovedati odvetništvu v Stični (list. 1338 7/8, Tangl 1866, 150), kjer so se že dodobra zasedrali. Prim. ortenburška prizadevanja glede župnije v Šentvidu pri Stični (list. c. 1334 - c. 1337 5/12,

Koblar v IMK 1901).

⁴⁰ F. Planina, Poljanska in Selška dolina, Ljubljana 1962, 136 ss. V danes že poslovenjenih krajih se je nekdanje nemštvo ohranilo v nekaterih običajih (romanje v Innichen) in predvsem v še danes pretežno nemških ledinskih imenih.

prvega štejemo ev. prvotno naselitev) po vsej verjetnosti prišel s koroških ozemelj fevdalcev, ki so v svoji lasti imeli tudi dolenske pokrajine. Ob pomanjkanju pisanih virov bi si v tem primeru utegnili pomagati z angažiranjem drugih znanstvenih disciplin, pomembno vlogo bi utegnulo odigrati primerjalno jezikoslovje in etnologija, kajti zgodovinski spomin potomcev nekdanjih kolonistov se je v veliki večini primerov (razen jezika na Kočevskem) popolnoma izgubil oziroma je podlegel političnim tokovom in potrebam. Na tem mestu naj omenim sicer šibak a zanimiv dokaz o koroški kolonizaciji na Dolenjskem. Že Simonič⁴¹ je ugotavljal glede na podobnost imen verjetno ortenburško kolonizacijo na Kočevskem iz osrednje Koroške. Na približno enak način se v zrcalu starejše zgodovine vidi ev. kolonizacija, ki je potekala v 11. oziroma na začetku 12. stoletja na Dolenjskem. Ta je v mnogočem povezana s t. i. Hemi-nim rodом, rodbino, ki je nekoč obvladovala velik del slovenskega ozemlja⁴². Imena nekdanj slovenskih krajev blizu Osojskega in Vrbskega jezera in na Dolenjskem so si iz-redno podobna. Severno oz. severovzhodno od Beljaka so zaporedoma kraji

Šentrupert, Trebnje in Ainödt, ki so vsaj glede omemb v virih znatno starejšega datuma kot istoimenski kraji na Dolenjskem⁴³. Enako Ribnica ob Vrbskem jezeru⁴⁴. Ali lahko res zgoraj izrečeno mnenje odpravimo z mislijo, da gre za pogoste splošno-slovenske toponime? Ali celo pred-slovenske? Pri tem mislim na etimologijo toponima Ribnica, ki ima morda za osnovo predrimski (venetski?) Rieven, ki pomeni pobočje, breg⁴⁵. S tem se nam razodene marsikateri podobni toponim, ki v bližini nima, denimo, rib. Ker dolenska Ribnica nima ne rib, niti ne leži na kakem markantnejšem bregu, je povsem mogoče, da so ime prinesli ev. kolonisti (s Koroškega?) s seboj. Po Hauptmannu ribniški okoliš ne spada v obseg

nekdanje Hemine posesti⁴⁶. Pri tem se odpira vprašanje izvora Turjaških⁴⁷, ki bi zaradi velike alodialne posesti, ki so jo imeli na Dolenjskem, utegnili pripadati nekemu dinastičnemu rodu, ki je bil starejši od oglejske oblasti na Kranjskem, ali pa so od takega rodu pridobili dolensko posest, kar je manj verjetno. Vse se zdi, da gre za Hemin rod, čeprav direktnih dokazov za to nimamo.

Majnhalm Višnjegorski 1132-1155/c.65		
Albert Višnjegorski 1177-1209	hči N	Engelbert I. Turjaški 1162-1178
Engelbert Višnjegorski u. pred 18/7 1228	Zofija 1227-1256 m. Henrik IV. Andeški	Engelbert II. hči Konrad Turjaški Žovneški 1220, 1224
Konrad Turjaški u. do 9/5 1248 ž. N. hči grofa Hermana II. Ortenburškega		
TURJAŠKI GOSPODJE - POSKUS ZVEZE Z VIŠNJEGORSKIMI IN ŽOVNEŠKIMI		

⁴¹ I. Simonič, Zgodovina kočevskega ozemlja, Kočevski zbornik, 1939, 50 ss.

⁴² L. Hauptmann: Grofovi Višnjegorski, Rad JAZU, knjiga 250, Razreda historičko-filološkičkoga i filozofičko-juriččkoga 112, Zagreb 1935.

⁴³ Za posamezne kraje oz. cerkve gl. E. Klebel, Zur Geschichte der Pfarren und Kirchenkärentens, Sonderabdruck aus Carinthia I.

⁴⁴ List. 977 8/9 (MHDC III/146) - ... curtem quae dicitur Ribniza ...

⁴⁵ G. Darms etc, Langenscheidts Wörterbuch Rätomanisch, 1989, 206.

⁴⁶ L. Hauptmann, Grofovi Višnjegorski, zemljevid na str. 216, legenda na str. 217, zemljevid med stranema 232 in 233.

⁴⁷ Glede imena Turjak gl. B. Otorepec, Iz zgodovine turjaškega gradu, Kronika 21/1973, 147. Starejša zgodovina Turjaških je zaradi akutnega pomanjkanja virov popolnoma neznana. Kdaj je bil grad zgrajen, ni znano. D. Kos (n. d., 42) postavlja kot zadnjo mejo prvo polovico 12. stoletja. Zgradil naj bi ga rod svobodnih gospodov, ki se je priselil verj. iz Bavarske. Najstarejši znani Turjačan Engelbert se prvič omenja leta 1162 (list. 1162 3/5, UBKr I/125). Ena od možnosti je tudi, da se je priženil v rod Višnjegorskih, kjer se generacijo kasneje pojavi ime Engelbert. Ker se neki Engelbert Turjaški omenja še daljnega leta 1220 (list. 1220 7/4, UBKr II/34) oz. 1224 (list. 1224 26/4 - 8/5, F. Kos, M. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, V. del, Ljubljana 1928, št.310), se zdi, da gre za dva Engelberta, očeta in sina. Brat ali sin slednjega je bil Konrad Turjaški (list. 1234, UBKr II/85), zadnji svojega rodu in ima ime verjetno po Konradu Žovneškem (svaku?), ki je bil tiste čase rodu Turjaških zelo blizu. Žovneški imenuje v listini iz leta 1241 (list. 1241 8/5, UBKr II/113) Herberta Turjaškega fevdnik (fidelii nostro) in ne sorodnik. Tako lahko razmeroma enostavno ločimo gosposki in ministerijski rod na Turjaku. Glede na velike alodialne posesti, neodvisne od oglejskega patriarha, lahko sklepamo, da gre za še starejšo posest, mogoče prav Heminega rodu, katerega katastrofa je še za nekaj desetletij starejša od nominacije oglejskega patriarha kot gospoda Kranjske.

Nasploh je za ta del Kranjske žal značilno akutno pomanjkanje virov predvsem za čas pred 13. stoletjem. Historična pokrajina, ki jo za starejša obdobja na tem prostoru le slutimo, se nam jasneje odpre šele na začetku 13. stoletja, ko se v virih pojavi ribniški okraj (... in dominio nostro in Rewenicz⁴⁸) in Ribnica kot naselje (in Reiuencz⁴⁹) in grad (castra ... Reiuencz⁵⁰). Podatki za cerkveno zgodovino teh krajev so bolj siromašni, saj se ribniški ikar (vikari ze Reyuncz⁵¹) in Štefanova cerkev (Reyfnicz ... Sand Stephan ... chirchen⁵²) omenjata šele sredi 14. stoletja. Po Höfflerju segajo začetki župnijske organizacije v teh krajih k prafari v Starem trgu pri Ložu, v čas nekaj pred letom 1200⁵³. Ko nekaj pred sredino 13. stoletja pridejo na Dolenjsko Ortenburžani, že obstaja župnija v Poljanah (... ecclesia parochialis in Poelan)⁵⁴. Ne glede na vrzel v virih nimamo razloga, da ne bi pomislili istočasno na obstoj župnije v Ribnici. Ali bi v urejenem okolju, ki ga je obvladoval grad kot upravni sedež, lahko spregledali cerkev oziroma župnijo, saj le-ta leži med Starim trgom in Poljanami in se iz kasnejših listin vidi, da pravzaprav nikoli ni bila odvisna od npr. Poljan? Konrad Turjaški, ki je živel v prvi polovici 13. stoletja, je bival na Turjaku kot zadnji svojega rodu. Težko je verjeti, da bi vsaj strjeno naseljena območja svojih posestev ne skušal tudi cerkveno povezati. Če se vrnemo k zgornji trditvi o cerkveni neodvisnosti Ribnice od Poljan, potem je na dlani, da je že tedaj v Ribnici bila ne le cerkev, temveč tudi župnija (vikariat?). Ribniška župnija v naslednjih dobrih sto letih postane cerkveno središče tega dela Dolenjske⁵⁵. To je sicer bila že prej, relativno skromno poseljena Kočevska, ki je tvorila velik del ribniške župnije, pa je cerkveno organizacijsko zrasla šele v drugi polovici 14. stoletja. S tem ne trdim, da na tem področju pred ortenburško (do)kolonizacijo ozemlja ni bilo cerkva, so pa morale biti glede na število prebivalstva redke in se v virih skrivajo pod plaščem ribniškega vikariata. S povečanim ortenburškim zanimanjem za ta okoliš se počasi intenzivirajo tudi kolonizacijski tokovi oz. bolje rečeno dokolonizacija, ki sega še v čase Majnhardinske linije Ortenburžanov, a ne preneha z izumrtjem linije. Albertinci, predvsem grof Oton Ortenburški, nadaljuje z naselitveno politiko svojih umrlih bratrancev in v svojstvu deželnega glavarja Kranjske doseže tudi od patriarha

potrjeno cerkveno organizacijo na že povečini nemško naseljeni Kočevski⁵⁶. Tudi sicer so si Ortenburžani skoraj popolnoma prisvojili tudi Cerkev. V Ogleju so bili dovolj močni, da so v Furlaniji vsaj naslovno, na Kranjskem pa tudi dejansko prevzeli oglejske posvetne funkcije⁵⁷, od patriarha so izsilili tudi Lož⁵⁸ s pomembno veliko okolico, ki je ob ortenburškem snežniškem gospostvu⁵⁹ pomenila velikansko kontrolirano ozemlje na Dolenjskem. Dolenjska in gorenjska posest Ortenburžanov je daleč prekašala njihovo koroško premoženje, zato bi jih lahko poimenovali tudi (in predvsem) po Kranjski. Zadnji Ortenburžan Friderik je leta 1395⁶⁰ prejel pravico krvnega sodstva in postal tudi državni namestnik⁶¹. Ortenburška posest se je, več ali manj zaokrožena, počasi spreminjala v nekakšno državno enoto, ki je bila tudi gospodarsko urejena, kar nam pokažeta ohranjena rudniški (na Gorenjskem) in gozdni red za Kočevsko⁶². Z izumrtjem dinastije se je ortenburška posest vključila v sosednjo celjsko ter se po celjskem nenadnem koncu leta 1456 stopila z ostalo slovensko zemljo. V spomin na Ortenburžane je ostal le t. i. kočevski jezikovni otok, ki ga je v spletu nesrečnih okoliščin zbrisal vihar svetovne vojne.

Nekatere kratice:

AfÖG	Archiv für Österreichische Geschichte
ARS	Arhiv republike Slovenije v Ljubljani, kronološka vrsta listin
Bd.	Band
HHStAW	Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Allgemeine Urkundereihe
IMK	Izvestja muzejskega društva za Kranjsko
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
list.	listina
MHDC	Monumenta historica ducatus Carinthiae
MHSt	Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark

⁵⁶ List. 1363 1/5 (HHStAW, obj. F. Schumi, Archiv für Heimatkunde, I. Band, Laibach 1882/3, 30).

⁵⁷ S. Adam, Cerkevne razmere na področju nekdanje radovljiške pražupnije do nastanka ljubljanske škofije leta 1461, 19 ss.

⁵⁸ Lackner, n. d., 184 s (list. 1342 31/10, HHStAW).

⁵⁹ V drugi polovici 14. stoletja je snežniški grad in gospostvo vsaj delno obvladovala veja gorjanskih Lambergov, ki so bili povečini ortenburški fevdniki (list. 1392 13/3 v ARS, list. 1392 10/8 v ARS, list. 1393 20/5 v ARS, list. 1393 29/3 v ARS, ...). Osrednja osebnost rodbine je bil Viljem II. Lamberger, ortenburški kastelan na Waldenbergu pri Radovljici. Leta 1403 so Lambergerji postali edini lastniki gradu in gospostva (list. 1403 24/4 v ARS).

⁶⁰ List. 1395 21/5 (MHDC X/1014).

⁶¹ Lackner, n. d., 188ss.

⁶² Adam, n. d., 21.

⁴⁸ List. 1220 7/4 (UBKr II/34).

⁴⁹ List. 1241 8/5 (UBKr II/113).

⁵⁰ List. 1263 25/4 (MHDC IV/595).

⁵¹ List. 1340 6/8 (HHStAW).

⁵² List. 1353 3/4 (ARS).

⁵³ J. Höffler, O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem, Ljubljana 1986, 20.

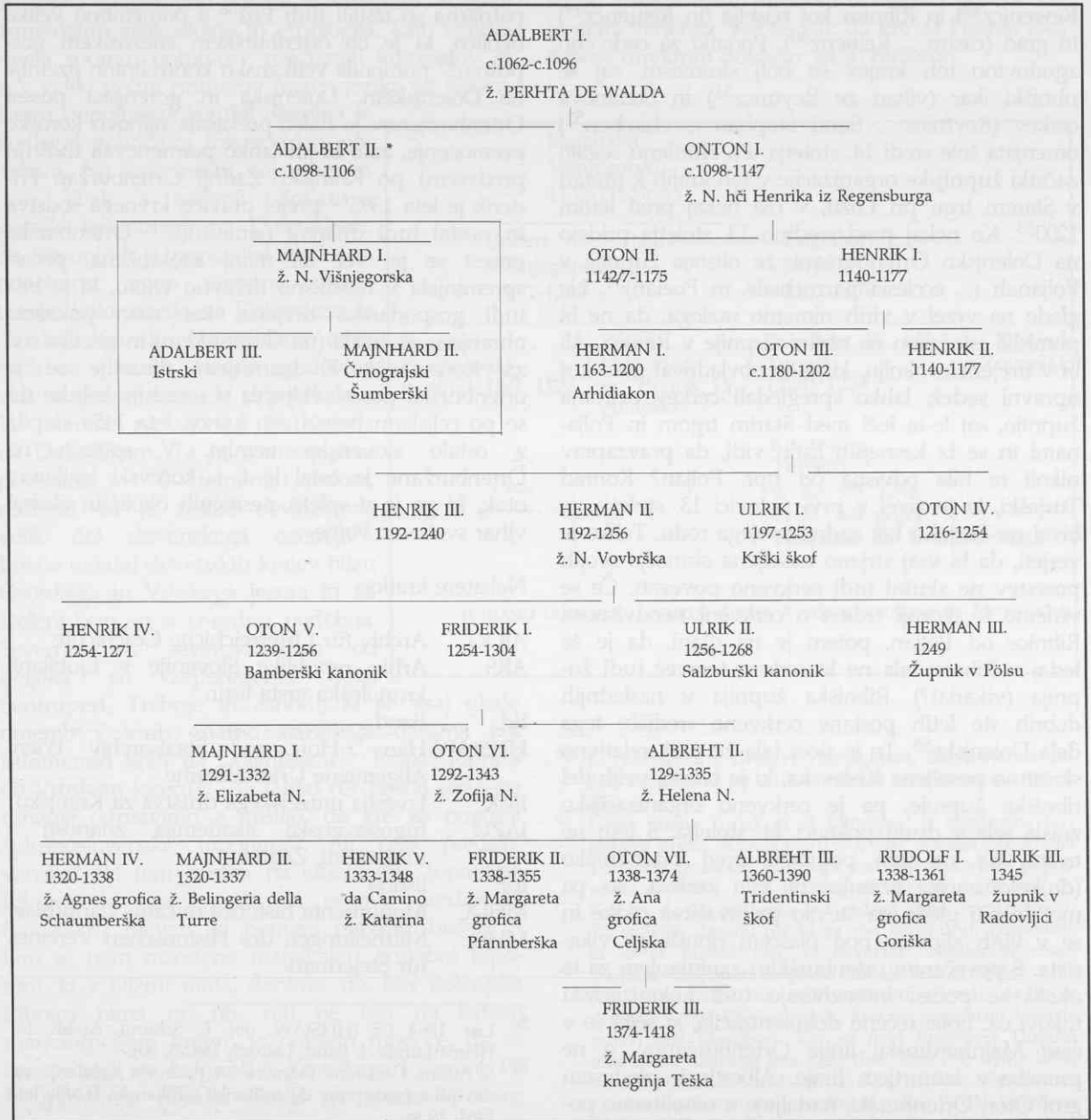
⁵⁴ List. 1348 9/5 (UBKr II/120).

⁵⁵ Höffler, n. d., 39 ss.

MIÖG Mitteilungen des Instituts für Öster-
reichische Geschichtsforschung
n. d. navedeno delo

UBKr Urkundenbuch des Herzogtums Krain
Taf. Tafel
Tom. Tomus

Koroški Ortenburžani

* Linija Majnharda Črnograjskega po Hauptmannu (Istrski Ortenburžani).

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Beitrag zur Geschichte der Ortenburger in Dolenjska

Kurze Abhandlung über einige ungelöste bzw. weniger bekannte Fragen der mittelalterlichen Geschichte von Dolenjska

Dolenjska (Unterkrain) war im Mittelalter ziemlich dünn besiedelt. Darum begannen die dynastischen Familien, die über größere Besitzungen in Dolenjska verfügten, schon früh das Land zu kolonisieren, so etwa das Geschlecht der

Weichselburg bzw. der Nachkommen von Hemma vor allem das Gebiet um Trebnje (Treffen), als letzte aber die von Ortenburg und zwar die Gottschee. Letztere gehörte aller Wahrscheinlichkeit nach zunächst dem Geschlecht von Hemma, später hatten sie die Auersperger als Allodium inne. Nach dem Tode Konrads von Auersperg fielen die Herrschaften Čušperk (Zobelsberg) und Ribnica (Reifnitz) - zu letzterer gehörte auch die Gottschee - den Ortenburgern zu. Im 14. Jahrhundert siedelten die Ortenburger deutsche Bauern aus ihren Kärntner Besitzungen in der Gottschee an und bauten eine Verwaltungs- und Kirchenorganisation auf. Die interessante, überwiegend deutschsprachige Insel blieb bis in die jüngste Vergangenheit weiterbestehen.